

УДК 347.12

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦІННИХ ПАПЕРІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Гаращенко Л.П., Шкуратовський В.С.

Київський національний лінгвістичний університет

На основі аналізу законодавства та правових джерел розглянуто цінні папери як об'єкти цивільних прав. Було надано правову характеристику цінним паперам. Розвиток товарно-грошових відносин, активна торгівля як в межах так і поза межами країни завше зумовлює розробку дієвого механізму кредитування та платежів, мобілізації фінансових ресурсів для залучення якомога більшого кола учасників цивільного обігу. Саме такими інструментами являються цінні папери, які являються невід'ємними елементами будь-якої розвиненої ринкової економіки. Їхня здатність в ряді випадків замінити гроші чи товари призвело до широкого розповсюдження, пришвидшення цивільного обігу та надання йому стабільності та гнучкості.

Ключові слова: цінні папери, об'єкти, законодавство, правова характеристика, цивільні права.

Постановка проблеми. Ринкова економіка неможлива без існування цінних паперів та їх упорядкованого ринку. Тому вони є об'єктом специфічних правовідносин, які детально врегульовані загальним і спеціальним законодавством і знаходяться під контролем держави. Цінні папери являються невід'ємними елементами будь-якої розвиненої ринкової економіки. Аналіз цієї теми є актуальним у зв'язку з модернізацією цивільного обігу, використання цінних паперів на заміну грошам чи товарам стало все більш розповсюдженим, а отже постає питання в їх аналізі та правовій характеристиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цінних паперів розглянуто з допомогою аналізу законодавства і праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Павлов В.І. приділяв увагу аналізу цінних паперів в Україні, ринок цінних паперів розглядали у своїх роботах Пасічник В.Г. та Акіліна О.В. Роботу фондового ринку досліджував Мозговий О.М., Гаршина О.К. розглядала проблематику цінних паперів, як об'єкта цивільних прав.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Постає проблема визначення особливостей державних цінних паперів як об'єктів цивільних прав. Незважаючи на те, що їх емітентом є держава як публічно-правове утворення, що приймає участь у цивільних відносинах в особі відповідних державних органів, відносини, пов'язані з їх випуском та обігом, підлягають приватно-правовій регламентації. Аналіз надбання цивілістичної доктрини у цій царині свідчить про недостатність дослідження специфіки їх правової природи та особливостей участі у цивільному обороті.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства і праці вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячених дослідженню цінних паперів, розкрити правову природу цього явища, провести комплексне дослідження розвитку та видів цінних паперів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Повноваження власника цінного паперу можуть безпосередньо визначатись у тексті цінного паперу або закріплюватись у законодавстві без відповідної фіксації в цінному папері. Зокрема, обов'язковим реквізитом цільових облигацій є зазначення товару (послуг), під який вони випускаються. Прикладом цінного паперу, в якому безпосередньо не фіксуються усі повноваження його держателя, є акція. У тексті акції не закріплюються такі права її власника, як право на участь в управлінні акціонерним товариством і право на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства. Стосовно форми цінних паперів в Україні існують чіткі вимоги, відповідно до яких усі цінні папери випускаються на спеціальних бланках з певним ступенем захисту відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення порядку виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку» № 283 від 19 квітня 1993 р.

Відповідно до ст. 194 ЦК України цінними паперами є документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошове або інше майнове право і визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила (видала), і власником та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх випуску, а також можливість передачі прав, що випливають з цих документів, іншим особам.

Важливе значення для дійсності цінного паперу мають реквізити, перелік яких визначений у законодавстві стосовно кожного виду цінних паперів. Відповідно до п. 2 ст. 196 ЦК України документ, який не містить обов'язкових реквізитів для цінних паперів і не відповідає формі, встановленій для цінних паперів, не є цінним папером.

У першій редакції проекту ЦК України у відповідній нормі (ст. 177) було зазначено, що здійснення прав, закріплених у цінному папері, неможливе без пред'явлення цінного паперу. Вказана ознака традиційно

виділялась у доктрині як одна із головних ознак цінних паперів, яка підкреслює тісний зв'язок між правом і документом.

Цю особливість цінних паперів можна розглядати у двох аспектах. По-перше, пред'явлення цінного паперу необхідно кредитору для його легітимації як суб'єкта права інкорпорованого в цінному папері. Тобто, якщо кредитор не надасть боржнику цінний папір, останній може відмовити у виконанні зобов'язання. По-друге, боржник за цінним папером зобов'язаний виконати зобов'язання лише пред'явнику цінного паперу. Виконавши зобов'язання за цінним папером іншій особі, боржник не звільняється від відповідальності за невиконання зобов'язання особі, яка пред'явить документ.

У ст. 194 ЦК України положення про необхідність пред'явлення цінного паперу для здійснення закріплених у ньому прав було замінено на положення про те, що цінні папери передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх випуску. Це можна пояснити тим, що законодавець намагався узагальнити вказане визначення і поширити його на бездокументарні цінні папери. Грунтуючись на тому, що бездокументарні цінні папери не мають форми документа, для здійснення прав, у них закріплених, не потрібно пред'являти цінний папір.

Однак виключення зі змісту вказаної статті положення про необхідність пред'явлення цінного паперу для реалізації закріплених у ньому прав не свідчить про те, що вказане правило не розповсюджується на цінні папери. Зазначений припис ст. 194 ЦК варто розглядати, як такий, що передбачає різні можливості для реалізації прав, закріплених у цінних паперах. Для усіх видів документарних цінних паперів необхідною умовою здійснення права з цінного паперу є його пред'явлення, а порядок реалізації прав, закріплених в бездокументарних паперах, визначається спеціальним законодавством.

Ще однією ознакою цінного паперу є оборотоздатність, тобто можливість вільної передачі документа від однієї особи до іншої. При передачі цінного паперу до нового власника переходять усі права, які закріплюються у цінному папері в сукупності. Слід зауважити, що чинне законодавство України містить положення, які встановлюють обмеження для передачі деяких видів цінних паперів. Причому, відповідно до ч. 2 п. 1 ст. 4 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23 лютого 2006 року обмеження обігу та/або реалізації прав за цінними паперами може бути встановлено тільки у випадках і в порядку, передбачених законом. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про приватизаційні папери» приватизаційні папери вільному обігу не

підлягають, а їх продаж або відчуження іншим способом є недійсним.

З ознакою оборотоздатності тісно пов'язана інша ознака цінних паперів, а саме ознака публічної достовірності. За визначенням М.І. Кулагіна, під публічною достовірністю цінних паперів розуміють те, що «доброчесний держатель цінного паперу визнається носієм зазначеного у ньому права незалежно від прав попередніх держателів паперу». Завдяки вказаній ознаці цінні папери є досить привабливими для учасників майнових відносин, адже містять додаткові гарантії здійснення прав, що закріплюються у цінних паперах. У ЦК України вказана ознака цінних паперів, закріплена у п. 2 ст. 198, відповідно до якої відмова від виконання зобов'язання, посвідченого цінним папером, з посиланням на відсутність підстави зобов'язання або на його недійсність не допускається.

ЦК України передбачено, що в Україні встановлений закритий перелік цінних паперів, які можуть знаходитись у торговому обігу. Так, відповідно до п. 2 ст. 195 ЦК України види цінних паперів, порядок їх обігу встановлюються законом. Тобто визначається необхідність віднесення документів чи інших об'єктів до цієї категорії законами чи у встановленому ними порядку. У вітчизняній науці цивільного права традиційним є підхід, відповідно до якого цінні папери визнаються рухомими речами, у зв'язку з чим до цінних паперів застосовуються загальні положення речового права. Така позиція аргументується тим, що призначенням цінних паперів є прискорення і спрощення процедури передачі прав, які в них втілені у порівнянні із загальними положеннями цивільного права щодо передачі майнових прав. Вказане положення закріплене у ст. 177 ЦК України, в якій зазначено, що об'єктами цивільного права є речі, у тому числі гроші та цінні папери.

Поширення норм речового права на цінні папери стає можливим за рахунок наявності матеріального об'єкта – документа. Таким чином, документ і права, що в ньому інкорпоровані, мають настільки тісний зв'язок, що передача прав на документ призводить до передачі прав з документа. Додатковою перевагою визнання цінних паперів речами є можливість захищати права власників цінних паперів за допомогою юридичних засобів речового права. Зокрема у випадку порушення права володіння цінним папером, що є складовою права власності, для його власника існує забезпечена законом можливість подати виндикаційний позов з метою захисту своїх прав.

Однак можна сказати, що цінні папери є специфічними речами, адже їх власник не має усіх повноважень, які характерні для права власності на інші речі. Відповідно до

п. 1 ст. 317 ЦК України зміст права власності складається з трьох повноважень: володіння, користування і розпорядження. Ґрунтуючись на абсолютній природі права власності, власник може скористатися своїми повноваженнями самостійно, без залучення третіх осіб. Натомість власник цінних паперів не має змоги самостійно користуватися цінними паперами. Повноваження користування передбачають можливість отримання від речі певних благ. Вартість документа, в якому втілюються майнові права, є мінімальною. Цінність документа повністю залежить від цінності прав, закріплених у ньому. Отже, користування цінним папером повинно передбачати здійснення прав, які закріплені в цінному папері. Однак для отримання благ, які закріплені в цінному папері, його власнику необхідно звернутися до боржника, що є елементом не речових, а зобов'язальних правовідносин. Таким чином, обмежується абсолютний характер права власності держателя цінного паперу.

Суб'єкт речового права має можливість самостійно володіти, користуватися і розпоряджатися належним йому майном. Натомість, суб'єкт зобов'язальних правовідносин повинен звернутися до боржника для здійснення належних йому прав. Таким чином, у зобов'язальних правовідносинах встановлюються зв'язки між конкретними особами, водночас у речових правовідносинах, як правило, є лише один чітко визначений суб'єкт права.

В Україні у цивільному обороті застосовують такі групи цінних паперів:

1. Пайові цінні папери, які засвідчують участь у статутному капіталі, надають їх власникам право на участь в управлінні емітентом та одержанні частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, і частини майна при ліквідації емітента;

2. Боргові цінні папери, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений термін кошти відповідно до зобов'язання;

3. Похідні цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом терміну, визначеного договором цінних паперів, інших фінансових та (або) товарних ресурсів;

4. Товаророзпорядчі цінні папери, які надають їх тримачеві право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Обов'язкові реквізити цінних паперів, вимоги щодо їх форми тощо визначаються законом. Документ, який не містить обов'язкових реквізитів цінних паперів і не відповідає формі, встановленій для цінних паперів, не є цінним папером (ст. 196 ЦКУ «Вимоги до цінного папера»). За законодавством України права та відповідальність за

виконання зобов'язання, посвідчені цінним папером, можуть належати:

1. Пред'явникові цінного папера (цінний папір на пред'явника);

2. Особі, названій у цінному папері (іменний цінний папір);

3. Особі, названій у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або признати своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір).

Законом може бути виключена можливість випуску цінних паперів певного виду як іменних, ордерних або як паперів на пред'явника. Для передання іншій особі прав, посвідчених цінним папером на пред'явника, достатньо вручення його цій особі. Права, посвідчені іменним цінним папером, передаються у порядку, встановленому для поступки права вимоги (цесії). Особа, яка передає право за цінним папером (індосант), відповідає лише за недійсність певної вимоги і не відповідає за її невиконання. Права за ордерним цінним папером передаються передатним написом на ньому (індосаментом). Індосант відповідає за існування та здійснення цього права. За індосаментом до особи, якій або у розпорядження якої передається цінний папір (індосата), переходять усі права, посвідчені цим папером. Індосамент буває бланковим – на пред'явника (без зазначення особи, на користь якої передано документ) або ордерним (із зазначенням такої особи). Індосамент може бути обмежений тільки дорученням здійснювати права, посвідчені цінним папером, без передання цих прав індосату. У цьому разі індосат виступає як представник індосанта.

На основі викладеного можна зробити висновки, що цінні папери є комплексним інститутом цивільного права, який включає елементи як зобов'язального, так і речового права. Причому, в цивільному праві України цінні папери мають більш виражену речову природу, що і підтверджується в ст. 177 ЦК України, в якій цінні папери визначені як речі.

Висновки і пропозиції. Отже, за результатами роботи можна зробити висновки, що цінні папери це документи, які засвідчують зобов'язальні відносини між особою, яка їх випустила, та особою, яка є їхнім власником. Документ вважається цінним папером якщо відповідно до законодавства він може бути самостійним об'єктом прав.

Цінні папери в залежності від виду засвідчують наявність певних правовідносин, зокрема: корпоративних прав (як акції), відносини позики (як облігації), а також передбачають можливість передачі всіх прав, що впливають із цих документів, іншим особам шляхом передачі прав на сам цінний папір. Певний документ може бути або не бути цінним папером в залежності від внутрішнього

законодавства. Так, в Україні не вважаються цінними паперами деякі види деривативів та товаророзпорядчих документів, хоча за загальносвітовою практикою такі документи вважаються цінними паперами. Водночас, виведення певного виду договорів з правового регулювання цінного паперу за наявності урегульованості обігу позитивно впливає на розвиток цього інструменту, наприклад, в Україні не застосовується особливий податок на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами до операцій з товаророзпорядчими документами, які не є цінними паперами.

Будь-який цінний папір повинен складатися у суворо визначеній законом формі, мати всі необхідні реквізити. Також можуть застосовуватися так звані бездокументарні цінні папери. Особа, яка отримала спеці-

альну ліцензію, може дати фіксацію прав, закріплених іменним або ордерним цінним папером, у тому числі в бездокументарній формі. Реквізити цінних паперів встановлюються законодавством стосовно кожного конкретного виду допускаються до випуску цінних паперів. У цінному папері повинна бути точно визначена юридична можливість, на здійснення якої має право законний власник цінного паперу. При цьому види прав, які можуть бути засвідчені цінними паперами, визначаються законом або у встановленому ним порядку. Характерною ознакою цінного паперу є те, що здійснення втіленого в ній суб'єктивного цивільного права можливе лише при пред'явленні цінного паперу. Втрата цінного паперу тягне за собою, як правило, неможливість реалізації закріпленого нею права.

Список літератури:

1. Конституція України: Прийнята на 5 сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Верховна Рада України. – Текст відповідає офіц. – К.: Школа, 2011. – 56 с.
2. Про цінні папери та фондовий ринок. Закон України від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 3480-IV.
3. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні. Закон України від 30.10.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 448/96-ВР.
4. Про акціонерні товариства. Закон України від 17.09.2008 // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 514-VI.
5. Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні: Закон України від 10 груд. 1997 р. № 710/97-ВР // Відомості ВРУ № 15. – 1997 р. – С. 67.
6. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди): Закон України від 15 берез. 2001 р. № 2299-III // Цінні папери України. – 2001. – № 18. – С. 11-22.
7. Положення про саморегульовану організацію ринку цінних паперів: Затв. наказом Держ. комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11 листоп. 1997 р. № 45.
8. Гаршина О. К. Цінні папери: Навч. посіб. – К.: Видавн. дім «Слово», 2004.
9. Мозговий О. М. Фондовий ринок: Навч.-метод. посіб. для са-мост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2001.
10. Павлов В. І., Пилипенко І. І., Кривов'язок І. В. Цінні папери в Україні: Навч. посіб. – 2-е вид., доп. – К.: Кондор, 2004.
11. Пасічник В. Г., Акіліна О. В. Ринок цінних паперів: Навч. посіб. – К.: Центр навч. літ., 2005.
12. Цивільний кодекс України: станом на 1 верес. 2013 р.: відповідає офіц. тексту. – Х.: Право, 2013. – 440 с.

Гаращенко Л.П., Шкуратовський В.С.

Київський національний лінгвістический университет

ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЦЕННЫХ БУМАГ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

На основе анализа законодательства и правовых источников рассматриваются ценные бумаги как объекты гражданских прав. Была предоставлена правовая характеристика ценным бумагам. Развитие товарно-денежных отношений, активная торговля как в пределах так и за пределами страны всегда приводит разработку действенного механизма кредитования и платежей, мобилизации финансовых ресурсов для привлечения как можно большего круга участников гражданского оборота. Именно такими инструментами являются ценные бумаги, которые являются неотъемлемыми элементами любой развитой рыночной экономики. Их способность в ряде случаев заменять деньги или товары привело к широкому распространению, ускорению гражданского оборота и предоставления ему стабильности и гибкости.

Ключевые слова: ценные бумаги, объекты, законодательство, правовая характеристика, гражданские права.

Garashchenko L.P., Shkuratovsky V.S.
Kyiv National Linguistic University

LEGAL DESCRIPTION OF SECURITIES: THEORETICAL ANALYSIS

Summary

Based on the analysis of legislation and legal sources are considered securities as objects of civil rights. It had been granted legal characteristics of securities. The development of commodity-money relations, active trade both within and outside the country always leads the development of an effective mechanism for credit and payments, mobilization of financial resources to attract the largest possible number of participants of civil turnover. That such instruments are securities, which are integral elements of any developed market economy. Their ability in some cases to replace the money or goods led to widespread acceleration of civil turnover and giving him the stability and flexibility.

Keywords: securities, objects, legislation, legal description, the civil rights.